

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

МОСКОВСКА БЪЛГАРСКА ДРУЖИНА

Мариета Кожухарова

Софийски университет Св. „Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия разглежда дейността на т.нар. Московска българска дружина, създадена от група български студенти в края на 50-те години на XIX век. Въз основа на налични документи и биографични данни за обучаващите се в Москва българи са изяснени личностите – организатори на изследвания кръжок. Според направения анализ на програмата на Дружината, на нейната дейност и тематичното обособяване на проблеми, разглеждани в списанието „Братски труд“, издавано от участниците, се заключават два факта: 1) има съответствие между заложените в програмата цели и тяхното изпълнение; 2) участниците в Дружината развиват успешна пропагандна кампания в Русия.

Keywords: Moscow Bulgarian group, Bulgarian Revival, Russia, propaganda

Създаването на Московска българска дружина от група обучаващи се в Москва българи не е изолирано явление. В края на 50-те и началото на 60-те години на XIX в. в Московския университет се създават редица студентски кръжоци, чийто пример последват и нашите сънародници. Всяка подобна организация има свои цели, а българската поставя като една от главните си задачи разпространение на знания за българите в Русия. Дейността на Дружината в Москва е част от една по-голяма тема – тази за пропагандата на българския политически въпрос в Русия от нашите емигранти там.

Под пропагандни действия, свързани с българския политически въпрос, се разбира не само действия, предприети от сънародниците ни през XIX в., които да се отнасят конкретно към политическото ни освобождение от османска власт. Всяка постъпка – било то публикуване на материали в руския печат, които осветляват съвременното положение на българския народ, неговото минало, или създаване на сборници с народни умотворения, народни песни, осъществяване на лични контакти с местни руски общественици, има една единствена крайна цел – политическото ни освобождение.

По темата в годините са взели отношение Л. Ерихонов¹⁾ и Б. Билунов²⁾, като първият от тях публикува в статията си програмата на Българската дружина³⁾, намираща се днес в архива на М. Погодин в Руската национална биб-

лиотека. Други основни извори по темата са запазените отчети на Нил Попов за дейността на Московския славянски благотворителен комитет⁴⁾.

Надеждата на българския народ и в частност на българската интелигенция за постигане на политическо освобождение е обърната към Русия. След Кримската война (1853 – 1856) контактите между двата народа се усилват. За това способстват редица фактори, личности, организации. Факт е, че след войната руските управляващи среди и отделни общественици обръщат по-сериозно внимание на необходимостта да се обучават българи в Русия. Отпускат се стипендии както от държавата, така и от създадените в края на 50-те и през 60-те години на XIX в. славянски комитети, от български общини, от богати българи. По този начин в Москва, където се организира Дружината, се обучават през 1861 г. 12 българи на сметката на Московския славянски благотворителен комитет⁵⁾. За предходните години също има запазени данни за обучаващи се тук българи, като за 1858 г. 9 души от общо 15 са на издръжка на Комитета⁶⁾. През 1860 г. броят на студентите и слушателите е 19 души⁷⁾, от които по-голямата част са финансирани от Комитета.

Организатори на Московската българска дружина и участници в последвалите години

Времето на създаване на Дружината Ерихонов поставя в края на 1857 г. Позовава се на приложен документ към програмата с дата 30 декември 1857 г. (също в архива на Погодин и публикуван в по-горе цитираната статия), който дава сведения за източниците на финансова издръжка на някои от членовете, които са изброени поименно. Упоменато е, че за пълна материална издръжка на московските българи до „окончателното устройство на дружината в настоящето време са необходими до 500 сребърни рубли“. На база на този документ със сигурност могат да се посочат имената на Христо Даскалов, Константин Миладинов, Илия Христович, Тодор Ковачев, Любен и Петко Каравелови като организатори на Дружината⁸⁾. За последния са отпуснати еднократно от Славянския благотворителен комитет 120 рубли, което означава, че във времето на създаването на Дружината той се намира в Москва. 11 души е посочено, че са основатели на Българската дружина според вече цитираната програма, която, понеже е копие в архива на Погодин, е оставена без подписи⁹⁾. Съставът ѝ е непостоянен във времето до 1862 г., когато се разпада според двамата изследователи. Промениливият брой на участниците е напълно естествен с оглед на непостоянния брой на учащите се в Москва млади българи. В общи линии, успях да уточня кои са личностите – организатори и подписали документа програма. Въз основа на данните от **таблица 1** могат да се присъединят още Константин Геров, Павел Теодорович, Константин Кесяков, Константин Бонев като организатори, взимайки предвид годините им на обучение в Москва.

В статията си Ерихонов изброява за целия период на съществуването на Дружината над двадесет българи, участници в нея, а между него и Билунов има известни разминавания, като последният се спира на дейността на лица, обучаващи се в Москва след 1862 г.

Програма на Московската българска дружина

Във встъпителните думи в програмата е изказана благодарност към руското правителство, към руски писатели и общественици, които с литературната си и обществена дейност в предходните години са послужили като стимул за българите да отворят училища, да издирват и изучават миналото си, да развиват литературата си, да се стремят към образование. Не е пропуснато да се отбележи и съвременното положение в българските земи, където различни по националност западноевропейци водят пропаганда с цел да „намалят съчувствието и предаността на българите към Русия“⁽¹⁰⁾. Техните дела обаче са обречени на неуспех според авторите на програмата, което се доказва и с нарастващия брой на желаещите младежи да се учат в Русия въпреки по-добрите условия за обучение на Запад. Поради всичко това българите, намиращи се в Москва, създават своя организация. Целите ѝ са обособени в пет раздела.

На първо място е поставена целта „Запознаване на руснаците с българите писмено“. Тази точка от програмата е особено интересна, тъй като показва осъзнатата нужда от пропаганда на българската литература, културните традиции, съвременното положение на народа ни и т.н., а желаната цел е да се провокират обществени и правителствени среди да съдействат за освобождаването на българския народ от османска власт. За постигането ѝ участниците в Дружината е нужно да създават и поддържат връзки с учители и можещи хора в България, за да ги подбуждат към литературна дейност, с което да се напомня на руснаците за съществуването на българите.

Втора точка от програмата задължава участниците да създават свои оригинални произведения, а също и преводи на различни трудове на български език, с което да обогатят българската книжовност. Печатането им е предвидено да става чрез подкрепа на покровителите им и от собствени средства, като половината от екземплярите ще бъдат проведени в училищата в България.

Трета точка поставя задължението да се призовават и да се подпомагат идващите за обучение в Москва българи⁽¹¹⁾. Става ясно, че за тази цел се уповават на Министерството на народното просвещение в Русия, на Одеското българско настоятелство, на руснаците, които „обичат българското дело“, на българите в емиграция и на онези от вътрешността на България, т.е. всевъзможни връзки и контакти ще бъдат използвани. Предвижда се създаване на каса, от която ще се подпомагат материално нуждаещите се ученици в Москва.

Следващият раздел от програмата предвижда да се създаде библиотека, която ще се набави чрез дарени от издатели или закупени от членовете на Дружината

книги и периодики. Част от тях ще бъдат изпращани за нуждите на училищното дело в българските земи. От отчет на Славянския комитет става известно, че тази точка от програмата е изпълнена и библиотеката се намира в квартирата на един от членовете на Дружината, където се осъществяват събирания и се четат някои от произведенията, съставени от българските студенти¹²⁾.

Последният раздел е клетвено обещание да се трудят в братска любов и разбирателство, и да се взимат мерки за предотвратяване на злоупотреби. Определен е и членски внос – не по-малко от 10 рубли годишно. Устав не е приложен.

От документа става известен и един важен факт – Българска московска дружина е създадена с подкрепата и съдействието на личните „покровители“ на учащите се в Москва българи. Въз основа на таблицата, отчетите на Московския благотворителен комитет и от статия на Нил Попов¹³⁾ става ясно, че мнозинството от учащите българи са на издръжка на Комитета или негови членове, което поставя Московския комитет сред главните поддръжници на създаването на Дружината.

Средства за изпълнение на поставените цели в програмата и резултати от дейността

Средствата, които българите използват за постигане на първата цел – „запознаване на руснаците с българите писмено“, са многообразни. Те се разпростират от създаване и поддържане на лични контакти с местни общественици и интелегенти до публикуване на статии в руския периодичен печат, издаване на сборници с народни умотворения, народни песни, публицистика, списване на българското списание „Братски труд“ и т.н.

Въпреки многобройните изследвания в посока на издирване поименно авторите на статии и дописки в руския периодичен печат поради нарочната анонимност на съставителите им в повечето случаи този проблем до днес няма пълно разрешаване. Относно част от публикациите на някои от участниците в Българската дружина изследователите са постигнали консенсус. Със сигурност е установено, че Христо Даскалов в периода на съществуването на Дружината публикува в „Русская беседа“ статията „Возрождение болгар или реакция в Европейской Турции“¹⁴⁾.

В славянофилския печат активно сътрудничи Райко Жинзифов¹⁵⁾. Той заведе Славянския отдел на в. „Ден“, като за времето на съществуването на вестника от 1861 – 1865 г. е публикувал 46 статии. Публикува във в. „Москва“ 6 статии. Последните Ерихонов смята, че принадлежат на Жинзифов¹⁶⁾, а други изследователи – на Л. Каравелов¹⁷⁾.

Критиката на Васил Попович „О болгарских книжицах“ е поместена в „Русская беседа“¹⁸⁾. Васил Попович публикува също „Монолог или мисли на владиката Иларион“ (1859); „Отрывок из рассказов моей матери: поездка в виноградник“ (Болгарская повесть)¹⁹⁾, която се явява като първи опит на българската белетристика.

В „Наше время“ за периода на неговото съществуване (1860 – 1863) са поместени две дописки, подписани с инициал „К“⁽²⁰⁾, които навярно принадлежат на Любен Каравелов. Общо Каравелов публикува в „Наше время“ седем статии и една записка за времето от януари до юни 1861 г.⁽²¹⁾ В броя от 27 декември 1860 г. е публикуван „Атаман българских разбойников“. Каравелов прави обзор на българската литература, с което запознава руския читател с нивото на книжовното развитие на българите⁽²²⁾. В „Русский вестник“ публикува три статии съответно през 1861, 1866 и 1867 г., в „Московские ведомости“ през 1862 г. – един брой, и т.н.

Каравелов поддържа контакти не само със славянофилите, с които е свързан по линия на финансова подкрепа, оказана му от дейците на Московския славянски комитет по отношение на обучението му в Москва, но и с представители на революционното и либералното крило⁽²³⁾ на политическата мисъл в Русия. Нагледен пример за тези контакти е историята по създаването и отпечатването на Каравеловия сборник „Памятники народного быта болгар, издаваемые Любеном Каравеловым“, кн 1. М., 1861, за който според собствените му думи „заема“ от Московския славянски комитет 170 рубли. В отчета на Комитета, който е публикуван във в. „Ден“ в същата година, тази сума е вписана като заем за издаване на труда и се посочва, че сборникът не се „подлага впрочем на строга критика“⁽²⁴⁾. Това поражда известен конфликт между Л. Каравелов и Комитета. Каравелов реагира остро в своето „Обяснение“: „Молим г. Аксаков да се обясни какво му е дало право да включва издаването на нашата книга в числото на заслугите на Славянското дружество?“⁽²⁵⁾. Пояснява, че заемайки от Аксаков заем, той не е влязъл в никакви отношения с Комитета. По-нататък в „писмото обяснение“ проличава раздражението на Каравелов от коментара на Аксаков, че сборникът не е преминал през „строга критика“, като допълва, че не е търсено одобрението на славянофилите, и се разграничава от техните идеи и възгледи за славянофилството. Не е ясно дали Каравелов е изпратил този документ. Ерихонов предполага, че писането му става със съдействие на И. Г. Прижов, който е редактор и на сборника. Прижов принадлежи към революционно мислещите среди в руската политическа действителност, а двамата с Каравелов поддържат дългогодишни контакти⁽²⁶⁾.

Без да се спирам на всички известни публикации на българската младеж в Москва, може да се каже, че дейците на Московската българска дружина публикуват в разнообразни руски периодични издания дописки, статии. Издават свои трудове в Русия, в някои случаи с помощта на местни общественици и организации, независимо от политическата принадлежност на последните. Друго, което може да се направи като извод, е, че учащите се в Москва не се ограничават да публикуват свои материали единствено в московски издания. Трудовете им действително запознават четящата публика с миналото, културата, съвременното положение на българите. Особено активно са представе-

ни и защитавани българските искания по църковния въпрос, благодарение на което (а също и на консулските доклади от времето на църковната борба) постепенно руското обществено и правителствено мнение заема пробългарска позиция.

„Братски труд“

Интересен епизод от дейността на Московската дружина е създаването на списание „Братски труд“. Излиза в 4 броя²⁷⁾ в периода 1859 – 1862 г. Обемът на отделните броеве на списанието е между 35 (първи брой) и 70 страници (трети брой). Дейно участие в списването им имат Васил Попович, Константин Миладинов, Райко Жинзифов, Георги Теохаров, Любен Каравелов, Нешо Бончев, Павел Тодоров. Всеки брой (няма сведение единствено за брой 2, тъй като липсват първите две страници, но може да се предположи, че разлика няма), започва с думи на Г. Раковски: „Бащино огнище не оставяй, стари обичаи не презирай“. Това подсказва за поддържани контакти с идеолога на революционното движение, както и за влиянието на Раковски върху младежта.

Първи брой е съставен от стихове на Васил Попович („Гроза“, „Тъга“), стихове на К. Миладинов („Хубава Яна и Детелин войвода“, „Сираче“) и български пословици, събрани от същия; стихотворение на Р. Жинзифов („Питане и отговор“); статия на Г. Теохаров („Няколко думи за българската книжнина“). В този малък по обем труд на българските студенти всъщност са поставени по-голямата част от проблемите на българското съвремие на национално ниво и на ниво личност, а също така са загатнати задачите, които предстоят пред българския народ.

В стихотворението „Гроза“ на фона на природните стихии, които олицетворяват бедите, с които се сблъсква българинът в своя живот под османска и фанариотска власт, се поставя въпросът за необходимостта от революционни действия, които да доведат до освобождение. Този въпрос не е директно деклариран, но той се подразбира от призива към „юначето“ да се събуди, защото часът е настъпил и „отъ гора слезватъ люты хайдутѣ“. „Тъга“ отново внушава на читателя необходимостта от разрешаване на политическия въпрос, разглеждайки мъката на чужденеца по родната земя.

Константин-Миладиновите стихове обхващат теми за народния бит, за човешките взаимоотношения („Хубава Яна и Детелин войвода“), за „темни облаци“ над него – българина („Слънце“), за стопанското му положение на „сираче“, което се труди неуморно върху земята си, а когато настъпи време за събиране на плодовете от този труд, той бива разграбен от чужди. Изборът на лирически герой – сирак, подсказва за липсата на подкрепа и съчувствие от другите народи към българите.

Последното напечатано стихотворение в „Братски труд“ завършва поетичната част от този брой с една радостна вест – изпращането от Цариград в

Кукуш за владика българина Партений, с което е поставен пред читателите и въпросът за църковната ни самостоятелност.

В този брой не са подминати и проблемите на българската книжнина. Георги Теохаров е автор на статията „Няколко думи за българската книжнина“, чието продължение е във втори брой. В нея той критично се отнася към събраните в „Цариградски вестник“ произведения, създадени от български автори, и отбелязва, че създаденото за последните двадесет години е твърде малко, като стига до извода, че „ние нямаме книжнина“. С гордост отбелязва, че в миналото българите са единствени измежду славянските народи, притежаващи книги и азбука. Сравнявайки известните из историята тесни взаимоотношения между Византия и България, стига до извода, че първата е образец за създаване на някои от българските институции, книжнина. Предполага, че след като в Цариград е имало император и в Преслав – император, в Цариград – патриарх, и в Преслав – патриарх, в Цариград – учени хора, историци, изкуства, следователно и в Преслав трябва да е имало. Въз основа на малкото запазени ръкописи от онова време проследява и дава оценка на създаването и развитието на старата българска книжнина от времето преди османското завоевание на земите ни.

Акуратно излага причините, поради които българската книжнина се намира по негово време в тежко положение. В основата за това състояние на книжнината според него са действията на гърците (изгаряне на книги, замяна на български с гръцки език в богослужението и т.н.), които през всичките векове се стремят да подчинят българския народ, да го асимилират. Съществена причина за невежеството, което е пуснало корени сред българите, е съжителството с османците – господстващия непросветен народ. В редовете се прокрадва призив към учените българи да съставят произведения на роден език, които да са по дух и език български. Остро критикува гърчещите се българи, а също коментира своето виждане по нашумелия въпрос за развитието на българския книжовен език, защитава правото на българите за самостоятелна църква, позовавайки се на исторически факти.

Втори брой на „Братски труд“ започва със стихотворението на Райко Жинзифов, на което вместо заглавие е поставена българска пословица „Където е текло, пак ще тече“. В този смисъл е и съдържанието на творбата. България е представена чрез образа на лъв, който е властвал над българските земи (чрез географски топоними са обозначени пределите на българската държава), но с хитрост е уловен и окован във вериги, а гривата – символ на неговата сила, е отрязана. Стихотворението завършва с убеждението, че този лъв отново ще събере силата си и ще властва над земите си.

След продължението на статията на Теохаров от предходния брой е публикувана в превод статията на А. Хилфердинг „Писма из историята на славяните и българите“. От текста се вижда познаването в детайли (доколкото това е възможно за XIX век) на историята на сърби и българи, техния произход и разселването им на Балканския полуостров и образуването на славяно-българската народност. Още в самото начало на статията авторът укорява сънародниците си, че знаят много повече за историята на древните асирийци и мексиканци, отколкото за тази на православните българи и сърби, „нашите съседи и братя“.

Третият брой на „Братски труд“ запознава читателя с бита и душевността на българина, с красотата и нравствеността на българката, представя различни епизоди от тежкото ежедневие под османска власт чрез публикуването на народни песни, подбрани от Нешо Бончев – любовните песни „Сватбарска песен“, песен за „Стойна и Младен“, които ги разделя бесило, за отвлечена млада невеста от еничари. Робството, тежкото икономическо положение и несигурността за живот и имущество са засвидетелствани чрез народни песни, събрани от К. Миладинов – „Балюр войвода и гъркия“, „Егюптин Делиа“. Душевността и характерът на народа са илюстрирани също чрез няколко пословици и чрез стихотворения, излезли изпод перото на Любен Каравелов – „Загорец“, „Желание“, „Пастир“.

„Прошетба“ – разказ на Райко Жинзифов, посветен на Димитър Миладинов, описва пътуване из българските земи, представяйки на читателя картини от народния бит, от българската природа. На фона на тази идилия са противопоставени риданията на българи, затворени в турски тъмници, плачът на жени, загубили близки от ръката на османец. Оплаква се и положението на църковните храмове, чиито попове често провеждат службите си под открито небе поради липса на здание.

Църковният въпрос е подложен на критичен анализ в статията на Константин Миладинов „Охридска архиепископия“, където, позовавайки се на дадени и в миналото грамоти, авторът доказва правото на българския народ за църковна независимост от Вселенската патриаршия. Не е подминат и в този брой проблемът на българската книжнина и по-конкретно за трудността да се просвещава народът и неблагодарността му („Байка на нашите мили приятели“ или стихотворение за диалог между вълк и лисица).

Последната статия в трети брой на „Братски труд“ описва положението на славяните в Австрия („Славяне в немско“). Авторът Любен Каравелов разкрива сходното и незавидно положение на книжнината и учебното дело на немските славяни, преследвани от местна власт, с това на българите в Османската империя.

Райко Жинзифов съставя почти изцяло последния брой на „Братски труд“ сам. Основните теми в трудовете му разглеждат въпроси с обществено зна-

чение – за необходимостта да се развива българското книжовно дело („Новобългарска гусла“, „Доба“); гръцкото потисничество (Гусляр в собор“); човешките взаимоотношения сред българите („Брату си“, „Селянка“, „Таен глас“). Много по-категорично място в този последен брой на списанието заема политическият въпрос. Той е отразен в стихотворенията „Гусляр в собор“, „Сън“, „Охрид“, „Просяк“, „Молитва“, „Гарван“. Една често срещана тема в творчеството му – мъката по България на емигранта, също заема достойно място в този брой със стихотворенията „На чужбина“, „Таен глас“, „Жалба“, „Млади години“. Тук се появява и една нова тема – тази за проникването на европеизма сред българина. Жинзифов защитава народните нрави, бит, култура и традиции на българина в стиховете „На другоземецът“, „Европеизъм в Шумен“. В тях той изразява страховете на мнозина свои съвременници от проникването на отрицателни черти от западната култура сред българите и възможността от „забравя“ на националните характеристики.

От обстояния преглед на статиите и темите, публикувани в „Братски труд“, може да се заключи, че те обхващат широк кръг от проблеми. Те могат да бъдат обособени в следния вид, представен в **таблица 2**.

От тематично съставената таблица става ясно, че най-често поставян е политическият въпрос на страниците на „Братски труд“. Прави впечатление обаче, че той бива излаган в художествени творби и невинаги директно, а по-скоро текстовете внушават на читателя необходимостта да бъдат българите политически свободни. Същият присъства само в една-единствена статия. Донякъде това се обяснява и от факта, че художествените творби имат по-силно присъствие като брой на страниците на списанието, но от друга страна, чрез тях се постига по-силно емоционално въздействие и не се осъществява открита революционна агитация, към която руските управляващи са особено чувствителни.

Друга тема, която вълнува съставителите на „Братски труд“, е тягостното положение на българския народ, притискан от гръцките фанариоти и османските насилия и своеволия. Интерес за авторите представляват също темите за бита, стопанския живот и взаимоотношенията между българите, но те отново са представени предимно чрез художествени творби и почти не са засегнати в научна литература.

Важни въпроси за членовете на Московската българска дружина са тези за развитието на книжовността, разрешаването на българския църковен въпрос и политическия. Последният, както по-горе отбелязах, е пропагандиран на страниците на списанието чрез стихотворения по гореказаните причини, а на другите два въпроса са посветени научно издържани за времето статии.

Чрез народни песни и лична поезия младите дейци разказват за несигурността на имота, честта и живота на своите сънародници в османските земи, за гръцките стремежи да променят народността на българите, за непосилното

фанариотско господство, за славното минало на българския народ, за българските царе, за заслугите на българите към разпространението на християнската религия и славянската писменост в Русия, от която сега очакват да получат в знак на благодарност и съчувствие своята свобода.

Читателски кръг

И ако поместените публикации в руските периодични издания достигат до по-голям кръг от хора в Русия, то кръгът на читателите на „Братски труд“ е силно ограничен – поне така изглежда, ако се изхожда от факта, че списанието се списва на български език. Изворите обаче оборват тази теза. Несъмнено читателите са славянофилите и дейците на Московския благотворителен комитет, сред които са Рачински, Аксаков, Погодин и други. Университетската среда, в която се движат българите, добавя към кръга на читателите, като обект на българската студентска пропаганда, и университетски преподаватели, които се интересуват и занимават със славянския въпрос, а също и руски студенти. Но не единствено те са заинтересовани. Дейността на учещите в Москва българи представлява интерес за директора и някои служители на Азиатския департамент към Министерството на външните работи на Русия. От писмо на попечителя на Московския окръг Н. В. Исаков (1859 – 1863) от 17 януари 1861 г. до П. И. Бартенев²⁸⁾ се разбира, че директорът на Азиатския департамент Егор Ковалевски, след като „узнал, че българите, възпитаващи се в Москва, са предприели издаването на „Братски труд“ и имат за цел да „запознават руснаците с езика и бита на българите, а своите съотечественици – с бита на Русия и своето положение в нея“, пожелава да съдейства за успеха на предприятието, като от сметката на Азиатския департамент заплати 10 екземпляра от списанието, които да постъпят в департамента²⁹⁾. Освен благотворителен този акт е и политически. Снабдявайки се със съдържанието на българското списание, руската дипломация следи действията на чуждоземците, а при необходимост ги контролира. От последвалото писмо с дата 10 май 1861 г. разбираме и резултата от предприятията в началото на годината акт. За получените от Азиатския департамент 10 екземпляра на „Братски труд“ са изпратени от същия 10 сребърни рубли³⁰⁾, които трябва да се предадат на студента Ксенофонт Жинзифов³¹⁾.

Към читателите на българското студентско списание трябва да добавим съставителите на руското списание „Современник“. Близко по идеи на революционната мисъл в Русия, то дава възможност да се разпространи информацията за съществуването на дейността на Московската българска дружина чрез поместена в 1860 г. критична статия за списанието³²⁾. Авторът ѝ – А. Н. Пипин, в кратък текст запознава читателите на „Современник“ с темите, които се съдържат в българското списание, и проблемите на българския народ.

Съдейки от факта, че брой 3 от „Братски труд“ е единствен екземпляр, достигнал до нас, бидейки съхранен в архива на Константин Иречек, то може

да се предположи, че списанието е редовно получавано от чешкия историк, а навярно чрез него е било познато и на други негови съмишленици, сънародници.

От всичко казано дотук може да се направи изводът, че студентското българско списание притежава разнообразна читателска аудитория. Това са представители на славянофилството; на научните среди в лицето на университетски преподаватели и студенти; представители на интелигенцията – като журналисти и писатели; читатели са също служители в Азиатския департамент, т.е. политически лица в Русия; изпращано е в читалища и училища в българските земи; получавано е в австрийски земи. Всъщност през XIX в. това са групите хора в Русия, които умеят да четат и представят общественото мнение. Следователно може да се говори за една успешна пропагандна кампания и за успешно изпълнение на първата цел от програмата. Вярно, че списанието не достига до многомилionen руски народ, но за него са информирани представители на различни интелектуални, административни, идеологически и т.н. прослойки.

С последния брой на „Братски труд“, който е почти изцяло дело на Райко Жинзифов, повечето автори свързват и края на Московската българска дружина. Действително тя приключва своята дейност около 1862 г., ако се вземе под внимание забраната на руското правителство за организиране на всякакви кръжоци в същата година и издаването на последния брой на студентското списание в същата година. Вероятно влияние са оказали също политическото състояние на Балканите и организираната по това време от Георги Раковски Първа българска легия в Сърбия, към която се присъединяват мнозина млади хора. Причината за руската правителствена забрана е революционният дух, който се разпространява на подобни сбирки в Московския университет, организирани от руски студенти. Българите в Москва също са поставени под надзор от членове на Славянския благотворителен комитет.

На този етап няма сведения за предприети общи инициативи от името на Московска българска дружина през целия период на съществуването ѝ освен създадената програма и издаването на „Братски труд“. Във всички горепосочени публикации (извън списанието), реализирани от нейните членове, стои конкретно име, което показва независимостта на отделните личности от Дружината. Навярно някои от публикациите, преди да станат такива, са четени и обсъждани на общи сбирки, но в крайна сметка, те остават лична инициатива на своите автори и следват само поставената посока от програмата на Българската дружина.

В заключение може да се каже, че Московска българска дружина чрез своята дейност в Русия продължава и утвърждава започнатото по-рано, а след Кримската война и по-активно запознаване на руснаците с българите. В следващите години, и особено във време на конфликти, българите са особено ак-

тивни в популяризирането на българския политически въпрос в руския печат и стъпват донякъде на утъпкания от членовете на Дружината път, който се изразява в създаване на контакти и тяхното използване за пропаганда на българските интереси. Голяма част от членовете на Дружината в следващите години осъществяват активна дейност в същата посока, начената в края на 50-те и началото на 60-те години от учащите се в Москва българи.

Таблица 1

Математици	Хараламби Камбуров ³³⁾	1858 – 1861	Хараламби Камбуров
	Константин Станишев ³⁴⁾	1858	Константин Станишев
	Васил Диамандиев ³⁵⁾	1858 – 1861/2	
	Константин Кесяков ³⁶⁾	след юни 1857 – 1863	Константин Кесяков
Юристи	Георги Теохаров ³⁷⁾	1858 – 1864	Георги Теохаров
	Андрей Стоянов ³⁸⁾	1858 – 1865	Андрей Стоянов
Медици	Константин Бонев ³⁹⁾	1856 – 1866	Константин Бонев
	Васил Каракановски ⁴⁰⁾	1858 – 1864	Васил Каракановски
Подготвящи се за университет	Младен Желязков ⁴¹⁾	след 1861	Младен Желязков
	Константин Везенков ⁴²⁾	? – 1870 медицина	Константин Везенков
	*Илия Христович ⁴³⁾	1855 – 1862 в Москва и Петербург	Илия Христович
	Петко Каравелов	1857	Петко Каравелов
	*Тодор (Божидар) Ковачев (Запрянов) ⁴⁴⁾	1855 – 1863	Тодор Ковачев
Историко-фи- лологически факултет		1861 – 1865	Марин Дринов ⁴⁵⁾
		1855 – 1857	Васил Чолаков
Медицина		1860 – 1870	Кирко Киркович ⁴⁶⁾
Живопис		1861 – ?	Дойчо Перфанов ⁴⁷⁾
Историко-фи- лологически факултет		1861 – 1866	Нешо Бончев ⁴⁸⁾

Юрист		1863 – до нач. 70-те	Андрей Манолов ⁴⁹⁾
Московска духов- на семинария и академия		1860 – 1868	Петко Радомиров ⁵⁰⁾

Таблица 2

	Статии	Художествени произ- ведения – стихотво- рения, фолклор
Църква и религия	1. „Няколко думи за българската книжнина“ 2. „Писма за историята на сърбите и българите“	1. „Гусляр в собор“ 2. „Охрид“ 3. „Доба“
Славянско единство	1. „Няколко думи за българската книжнина“ 2. „Писма за историята на сърбите и българите“	
Български език като част и първооснова на славянските езици	1. „Няколко думи за българската книжнина“	1. „Охрид“
Съвременна българска книжнина	1. „Няколко думи за българската книжнина“ 2. „Славяне в немско“	1. Стих. „Байка на нашите мили приятели доброжелатели“ 2. Стих. „Новобългарска гусла“ 3. Стих. „Доба“
Гръцко и турско потисничество	1. „Няколко думи за българската книжнина“ 2. „Славяне в немско“	1. Стих. „Сираче“ 2. Народна песен за Стойна и Младен 3. Народна песен „Балюр войвода и гъркия“ 4. Народна песен „Егюптин делиа“ 5. Стих. „Гусляр в собор“ 6. „Прошетба“
Славна българска история	1. „Няколко думи за българската книжнина“ 2. „Писма за историята на сърбите и българите“	1. Стих. „Където е текло, пак ще тече“ 2. „Стих. „Охрид“

Политически въпрос	1. „Славяне в немско“	3. Разказ „Прошетба“ 4. Стих. „Гроза“ 5. Стих. „Тъга“ 6. Стих. „Сираче“ 7. Стих. „Където е текло, пак ще тече“ 8. Стих. „Гусляр в собор“ 9. Стих. „Сън“ 1. Стих. „Охрид“ 2. Стих. „Просяк“ 3. Стих. „Молитва“ 4. Стих. „Гарван“ 5. Стих. „Където е текло, пак ще тече“
Бит и нрави		1. „Прошетба“ 2. Стих. „Загорец“ 3. Стих. „Желание“ 4. Стих. „Пастир“ 5. Стих. „Хубава Яна и Детелин войвода“ 6. Народна песен „Сватбарска песен“ 7. Стих. „Брату си“ 8. Стих. „Селянка“
Стопански живот на българите		1. Стих. „Сираче“ 2. Стих. „Пастир“
Емигрант		1. „На чужбина“ 2. „Таен глас“ 3. „Жалба“ 4. „Млади години“

БЕЛЕЖКИ

1. Ерихонов, Л. (1963). Литературната дейност на Българската дружина. – Език и литература, бр. 6, с. 49 – 58.
2. Билунов, Б. (1996). К истории „Болгарской дружины“ – организации болгарских студентов в Московском университете. – В: Болгария и Россия. Москва, с. 191 – 204.
3. Ерихонов, Л. Литературната дейност..., с. 55 – 57.
4. Попов, Н. Славянского благотворительного комитета въ Москве. Первое пятилетие (1858 – 1862). Москва, 1871, с. 1 – 23; Същият. Краткий отчет о десятилетней деятельности (1858 – 1868) Славянского благотворительного комитета въ Москве. Москва. 1868, с. 1 – 27.

5. Попов, Н. (1871). Из истории Славянского Благотворительного комитета в Москве. (1858 – 1862). Москва, с. 74
6. Попов, Н. (1871). Очерки религиозной и национальной благотворительности на Востоке и среди славян. Санкт Петербург. с.129.
7. Русия и българското националноосвободително движение 1856 – 1876. Документи и материали. Т.1. Ч. 1. (февруари 1856 – декември 1860). София. 1987, с. 375.
8. Ерихонов, Л. Литературната дейност..., с. 55.
9. Пак там., с. 56.
10. Програма на Московската българска дружина. – В: Ерихонов, Л. Литературната дейност..., с. 56.
11. Тази точка е записана и в отчет на Нил Попов на Московския славянски комитет за 1858 – 1862 г. като важна цел на Дружината.
12. Попов, Н. Из истории..., с. 71.
13. Попов, Н. Очерки религиозной..., с.129.
14. Русская беседа, 1858.т. 2, кн. 10, с. 1 – 58; Унджиева, Цв. (1982). Български автори в руския периодичен печат 1854-1864. Т. 1. София., с. 73 – 84.
15. Жинзифов, Р. Публицистика. Т. 1. София, 1964 , с. 31 – 230 – поместени са 46 статии от „Ден“, като малка част са до 1862 г.
16. Ерихонов, Л. (1964). Руското общество и българската литература. София., с. 113.
17. Публицистиката на Любен Каравелов. Т. 1. София. 1964, с. 101 – 110, 123 – 128.
18. Русская беседа, 1859, ч. 11, кн. 14, с.115 – 139.
19. Русская беседа,1859, ч. 6, кн. 18, с. 77 – 110.
20. Унджиева, Цв. Български автори...с. 13.
21. Наше время, бр. 9 и 22 от 30.01.1861; бр. 6 и 13 от 27.02.1861; бр. 20.03.1861; 14.06.1861. Във времето, в което Каравелов публикува свои статии тук, вестникът е с умерено либерално направление.
22. Библиография современной болгарской литературы. – В: Библиографические записки, 1861, т. 3, N 9, с. 277 – 280; N 15, с. 467 – 471; Същият. Болгарская журналистика. – В: Московские ведомости. 1862, N 153, 154.
23. Каравелов е сътрудник на либералния вестник „Голос“ и негов кореспондент в Сърбия след 1867 г.
24. Ерихонов, Л. Руското общество..., с. 34.
25. Пак там., с. 34.
26. По-подробно за отношенията им Вж: Пак там., с. 31 – 33.
27. Братски труд, бр. 1 – с цензурно разрешение от 19.XII. 1859; бр. 2 – неизвестно, поради липса на първи две-три страници; бр. 3 – с цен-

- зурно разрешение от 5.XIII. 1860; бр. 4 – с цензурно разрешение от 31. XII. 1861.
28. Петър Иванович Бартенев – близък до славянофилите, по професия историк и археолог, основател на историческото списание „Руски архив“ през 1863 г.
29. Русия и българското...Т.1. Ч.2., с. 21.
30. От това писмо всъщност установяваме и цената на „Братски труд“, а именно една сребърна рубла.
31. Русия и българското...Т.1.Ч. 2 с. 111 – 112.
32. Современник, кн. IV, т. 80, 1860, с. 327 – 328; Русия и българското.... Т. 1. Ч. 1, с. 186.
33. Арнаудов, М. Любен Каравелов, с.141; Степанова, Л. (1981). Вклад России в подготовку болгарской интеллигенции в 50 – 70-е гг. XIX в. М., с. 205.
34. Близък приятел на Р. Жинзифов и Константин Миладинов; след завършване на учение получава руско поданство. Сведения за живот и дейност: Поглубко, К. Цит. съч., с. 107; Степанова, Л. Цит. съч., с.156, 208 и др.
35. Българската възрожденска интелигенция..., с. 190.
36. Допускам, че заедно с Каравелов създава Дружината, тъй като отпътуват заедно за Москва. Поглубко, К. Цит. съч., с. 138 – 139; Степанова, Л. Цит. съч., с. 151 – 206.
37. Арнаудов, М. Любен Каравелов..., с. 102.
38. Степанова, Л. Цит. съч., с. 154 – 155, 208.
39. Пак там., с. 151, 204.
40. Марковски, М. (1976). Спомени и очерки из българските революционни движения 1868 – 1878. С., с. 337; Неделчев, М. (1932). Доктор Васил Кочев Караконевски. – В: Ловеч и Ловчанско., бр. 4, с. 209 – 214.
41. Сведения за живот и дейност: Младен Желязков (портрет с биографични данни). – Медицински сборник, бр. 8, 1898 без страница – притурки; Степанова, Л. Цит. съч., с. 46, 154, 205.
42. Пак там., с. 151, 204.
- *Личностите, за които със сигурност има сведения, че са учредители на Московската българска дружина от приложението към програмата
43. Цончев, П. (1929). Из стопанското минало на Габрово. София. с. 684 – 686.
44. Нанчев, Й. (1986). Тодор Запрянов. Хасково.
45. Бурмов, Ал. (1956). Живот и дейност на Марин Дринов. – ИПр, бр 3, с. 6 – 15.
46. Киркович, Р. (1927). Спомени. София. с. 48 – 57.
47. Поглубко, К. Цит. съч., с. 67; Степанова, Л. Цит. съч., с. 207. Учи в 1861 в Москва живопис и иконопис.

48. Българска възрожденска интелигенция..., с. 82 – 83.
49. Васильов, Т. (1934). Спомени за лица и събития през XIX и XX век. София., с. 150 – 151.
50. Генчев, Н. (1981). Възрожденският Пловдив. Пловдив, с. 336, 359, 375;
Маджаров, М. (1968). Спомени (1854 – 1889). София., с. 255 – 256.

THE BULGARIAN GROUP IN MOSCOW

Abstract. The article presents the activity of the so-called Bulgarian group in Moscow, founded by some Bulgarian students in the end of 50's of XIX century. On the basis of available documents and biographical information about the Bulgarian students in Moscow are clarified the names of the persons-organizers of this group. According to the conducted analysis of the program, created by the group, on the basis of its activity and the thematically differentiating of the problems, placed in journal "Bratski trud", published by the participants, two facts are conclude: 1) there is accordance between targets in the program and their implementation; 2) participants develop successful propaganda campaign in Russia.

✉ **Ms. Marieta Kozhuharova, PhD student**

Faculty of History
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
E-mail: mimi_8282@abv.bg